

## ФРАНКОВА КОНЦЕПЦІЯ ПОХОДЖЕННЯ ПАРЕМІЙ: МІЖЖАНРОВИЙ ПЕРЕХІД

ЯРИНА ШИМКІВ

Львівський національний університет ім. Івана Франка, Львів – Україна  
ya.shymkiv96@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8155-443X>

## KONCEPCJA IWANA FRANKI DOTYCZĄCA POCHODZENIA PAREMII: PRZEJŚCIE MIĘDZYGATUNKOWE

JARYNA SZYMKIW

Narodowy Uniwersytet Lwowski im. Iwana Franki, Lwów – Ukraina

**STRESZCZENIE.** W artykule została przeanalizowana geneza przysłów i porzekadeł – jedno z najmniej zbadanych zagadnień paremiologii. Podkreślono, że przedstawiony problem rzadko pojawia się w polu naukowych zainteresowań folklorystów ukraińskich i zagranicznych. Jednak największy wkład w rozwiązanie tajemnicy pochodzenia paremii miał Iwan Franko, który w podstawowym trzutomowym korpusie *Galiczyjsko-ruskie przypowieści ludowe* (ukr. *Галицько-руські народні приповідки*) najpełniej przedstawił sposoby uzupełniania funduszu przysłów. Według koncepcji badacza jednym z najbardziej wydajnych sposobów jest tzw. przejście międzygatunkowe, kiedy obszerniejsze gatunki zostają zredukowane do lakonicznej formuły słownej przypowieści (ukr. *примовідки*). Praca ujawnia, że Iwan Franko udowodnił ściśle połączenie przysłów i porzekadeł z dowcipem, baśnią i opowiadaniem ludowym. Na podstawie konkretnych przykładów odzwierciedla się trudną pracę analityczną, jaką wykonał autor zbioru aforyzmów ludowych, starając się prześledzić pochodzenie każdego egzemplarza. Dzięki systematycznej pracy Iwana Franki w zakresie genezy paremii udało się uwypuklić ten aspekt badań folklorystycznych na nowym poziomie i potwierdzać ściśle korelacje międzygatunkowe, poprzez które ujawnia się niewidzialna substancja mądrości ludowej.

**Słowa kluczowe:** przejście międzygatunkowe, geneza gatunku, paremiologia, fundusz przysłów, przysłowia i porzekadła

## FRANKO'S CONCEPT OF THE ORIGIN OF PAREMIA: INTER-GENRE TRANSITION

YARYNA SHYMKIV

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv – Ukraine

**ABSTRACT.** The article analyses the genesis of proverbs and sayings – one of the least researched issues in paremiology. It emphasizes that the specified problem only sometimes fell into the field of scientific interests of Ukrainian and foreign folklorists. However, the greatest contribution to solving the mystery of the origin of paremia was made by Ivan Franko, who, in the fundamental three-volume corpus *Galician-Russian Folk proverbs*, most fully presented the ways of replenishing the proverb fund. According to the researcher's concept, one of the most productive ways is so-called "inter-genre transition", when larger genres are reduced to the concise verbal formula of the proverb. This work reveals that Ivan Franko proved a close connection between proverbs and sayings and anecdotes, fairy tales, and folk tales. The specific examples show the complex analytical work carried out by the compiler of the collection of folk aphorisms as they tried to trace the origin of each individual sample. Thanks to the systematic work of Ivan Franko in the field of the genesis of paremias, it was possible to bring this aspect of folkloristic studies to a new level and testify to the close inter-genre relationships through which the invisible substance of folk wisdom is revealed.

**Keywords:** inter-genre transition, genre genesis, paremiology, proverb fund, proverbs, and sayings

Українська фольклористика може похвалитися значною кількістю якісних напрацювань як у галузі збирання уснословесних матеріалів, так і у сфері їхнього наукового коментування. Особливо важливими в цьому контексті є праці Івана Франка, який зумів підняти українське уснословеснознавство на новий рівень, вписати його в загальноєвропейський науковий контекст. З-поміж численних студій дослідника (за підрахунками Михайла Возняка, одного з найавторитетніших франкознавців, фольклористичні праці складають 1/3 наукового доробку вченого) значним евристичним потенціалом вирізняються його пошуки в царині пареміології та пареміографії. Іван Франко запропонував понад 30-тисячний корпус „галицько-руських” прислів'їв та приказок, в якому представив „народну філософію” українців та ґрунтовно дослідив природу жанру паремій. Окрім значної кількості зразків народної афористики, учений апробував комплексне вивчення жанру, узявши до уваги і особливості його функціонування, і змістові характеристики, і смислові параметри, і художньо-виражальний потенціал. Зрештою, вельми докладно новаторський підхід українського науковця до вивчення однієї із найскладніших генологічних одиниць фольклору дослідив Святослав Пилипчук у мо-

нографії *Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка* (2008).

З-поміж усіх векторів аналітичної оцінки прислів'їв та приказок, що їх застосував Іван Франко (географія поширення, функціональний потенціал, пряме та переносне значення, смислові нюанси, особливості поетики та ін.), вельми важливими є його напрацювання щодо генези жанру. У тритомному корпусі *Галицько-руські народні приповідки* вчений установив походження багатьох приповідкових одиниць. Саме тому Святослав Пилипчук, узагальнюючи внесок Івана Франка у розв'язання вказаного питання, слушно зауважив, що праця вченого „й до сьогодні залишається одним із найцінніших компендіумів, який містить чи не найбагатшу інформацію про першоджерела українського паремійного фонду, представляє велику наукову цінність, розкриваючи особливості формування та поповнення основного контингенту одного із найдавніших жанрів фольклору” [Пилипчук 2008: 94]. Відтак, українознавство важливо простудіювати Франків інструментарій аналізу приповідкового матеріалу крізь призму його генези, щоби зрозуміти історичні корені жанру, з'ясувати перспективи його дальшого розвитку, збагнути причини його неабиякої популярності.

Івану Франкові вдавалося органічно поєднувати пареміологічні знахідки із здобутками провідних дослідників української усної словесности. Він зокрема спирався на напрацювання таких учених як Григорій Ількевич, Володимир Гнатюк, Павло Чубинський, Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський та інші. Цінні ідеї цих фольклористів стимулювали Івана Франка до новаторства, пошуку неторованих ще шляхів аналізу багатого уснословесного матеріалу.

Спроби попередників дати пояснення походження окремих прислів'їв та приказок Іван Франко охоче підхопив і доклав максимальних зусиль, аби перевести питання генези паремій із статусу „принагідних ремарок” у статус „обов'язкового коментаря”. Йому вдалося розкрити походження значної частини приповідок. Сприяли цьому його глибокі знання в царині фольклористики, зокрема постійна праця із живим уснословесним матеріалом. Дослідникові вдавалося „вловлювати” тісні міжжанрові зв'язки та презентувати українську усну словесність як один цілісний організм. Лише побіжний огляд Франкових коментарів до текстів із *Галицько-руських народних приповідок* вказує, наскільки складну роботу провів вчений, аби виявити справжнє джерело постання певної паремійної одиниці.

Звісно, Іван Франко не був першопрохідцем у дослідженні походження прислів'їв та приказок. Майже всі його попередники, які так чи інакше працювали з пареміями, обов'язково виокремлювали проблему їхньої генези як важливу. І Григорій Ількевич, і Матвій Номис, і Павло Чубинський, і інші фольклористи-пареміологи з різною інтенсивністю долучилися до написан-

ня „біографії” багатьох поширених прислів’їв та приказок. Однак необхідно відзначити, що все ж у дослідницькій програмі згаданих науковців робота над окресленням генетичної бази паремій була принагідною, несистемною і несистематичною. Вони лише при нагоді замислювалися над докладнішим виясненням джерел походження окремих текстів. Як правило, це траплялося за умови отримання цінної додаткової інформації про контекст виникнення прислів’я. Жоден із них не проводив цілеспрямованої пошукової роботи в цьому напрямку. Властиво, першим, хто відмовився від такого аматорського підходу і перевів дослідження у площину цілеспрямованого професійного вивчення генези багатого приповідкового репертуару, був Іван Франко. Він, безперечно, скористався успішним дослідом попередників, але зумів його настільки вдосконалити, наповнити неповторним „франківським” духом, що, поза всяким сумнівом, його *Галицько-руські народні приповідки* є тією відправною точкою, з якої починається повноцінне дослідження питання походження паремій.

Уже Матвій Номис на сторінках збірника *Українські приказки, прислів’я і таке інше* згадував, що в основі багатьох зразків лежить певний історичний факт, важливий для розуміння „нашого битопису” [Номис 1993: 36]. Із цим погоджувався й Іван Франко, тому і намагався, крім усього іншого, вивчати й історичний контекст, що вплинув на постання приповідки. Він зосереджував увагу на історичних обставинах, в яких викристалізувалася та чи інша паремійна фраза. Якщо дослідження інших фольклорних жанрів (особливо переказів, оповідань, історичних пісень, дум та ін.) у цьому контексті видається вельми продуктивним та успішним, то з прислів’ями та приказками все набагато складніше. У лаконічних, вельми сконденсованих приповідкових формулах під дією принципу максимального узагальнення не так часто збережено бодай натяки на певні історичні реалії, з допомогою яких можливо встановити історичні координати твору. Однак у тісному текстовому просторі приповідки навіть найменші натяки на певну історичну постать, подію чи просто реалію є достатніми для ширших висновків про контекст постання зразка та сприяють розкриттю його додаткових сенсових „вібрацій”, насамперед зумовлених умовами виникнення.

Як уже було зазначено, Іван Франко не був першим, хто відзначив „прив’язаність” окремих паремій до відповідного історичного періоду. Його попередники також ословлювали відповідні спостереження. Зокрема Павло Чубинський у лаконічній передмові до колекції прислів’їв та приказок, що увійшли до 7-томного корпусу *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край*, наголошував, що цінним у приповідковому фольклорному творі є й особливий історичний матеріал, на який ніде більше не натрапиш [Чубинский 1861: 12–14]. Проте, якщо Павло Чубинський лише застановився над цим питанням і не запропонував

дієвих кроків для розгортання своєрідного історизму прислів'їв і приказок, то Іван Франко все ж пішов уперед і висловив чимало обґрунтованих спостережень про історичні контексти багатьох паремійних одиниць. Приміром, у коментарі до твору *Ти Буньку сомплавий!* дослідник, окрім окреслення актуалізаційної ситуації ('Лають дитину, що не обтирає собі носа'), аргументовано додав: „Се остатня, неясна вже ремінісценція історичного, а далі казочного Буняка, пор. Драгом. Розвідки II, 95 і д.” [Галицько-руські народні приповідки 2021: 192]. Тобто у народній афористиці учений знаходить відгомін князівсько-дружиної доби, що зберігся у згадці про історично-легендарну постать Буняка. Властиво, як підказав Іван Франко, докладніше про отого, за народним означенням, „шолудивого” Буняка йдеться у дослідженні Михайла Драгоманова *Шолудивий Буняка в українських народних оповіданнях* [Розвідки Михайла Драгоманова... 1900], де дослідник намагався з'ясувати, наскільки правдиво представлено цю неоднозначну постать в пам'яті українського народу. До речі, згодом і Франко долучився до ширшого в'яснення постаті Буняка у статті *Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський*.

Історичні передумови постановня прислів'я 'Іди ти Бейло п'яний' упорядник *Галицько-руських народних приповідок* з'ясував у відповідному розлогу коментарі:

Польський віршопис Осип Вадовский у книжці «Daniel prorok» вид. 1699 р. пише:

Bela dotąd nazwisko dajem pijałowi,

Które przedtym służyło panom i królowi –

знак, що вже в XVII в. поляки виводили сю приказку від угорського короля Белі, правдоподібно Белі II, званого Сліпим, звісного в своїм часі п'яниці. Адальб. (п. сл. Уріć сіє 8) вважає такий родовід хибний та ідентифікує слово 'bela' з 'belek' – колода. Наші приповідки, де з 'беля' зроблено 'Бейла', показують неможливість такого толкованя і примушують нас бачити в тій приповідці якусь історичну ремінісценцію [Галицько-руські народні приповідки 2021: 58].

Отож певні „яскраві” постаті чи події минулого, на переконання Івана Франка, надовго закарбувалися в народній пам'яті та увійшли у його приповідковий репертуар і стали свідченням стійкості характеристик, пов'язаних із відповідною історичною рецепцією. Однак лише незначна частина прислів'їв і приказок „історично наснажена”. Більшість зразків величезного корпусу народного мудрослів'я мають іншу генезу. Одним із продуктивних шляхів „творення” нових зразків фольклорної афористики Іван Франко слушно вважав процес переходу об'ємних жанрів у лаконічну формулу приповідки. На переконання дослідника, прислів'я та приказки нерідко стають стягненими формами старих оповідань або можуть розвинути з легенди, анекдота, казки, новели, байки та інших уснословесних творів. Властиво, Іван Франко намагався максимально повно представити цей процес міжжанрового переходу та проілюструвати конкретними прикла-

дами трансформації більших творів у коротку приповідкову формулу. Саме через це Михайло Грушевський, мовлячи про здобутки Франка-пареміолога, передусім відзначив, що учений своїм тритомником *Галицько-руські народні приповідки* запропонував своєрідну „регістратуру колишнього літературного архіву” [Грушевський 1993: 166]. Тобто автор шеститомної *Історії української літератури* мав на увазі успішну місію Івана Франка, спрямовану на виявлення та коментування „тисячних зв’язуючих огнів”, які існують між усіма ланками усної словесності. За задумом Івана Франка, збірник *Галицько-руські народні приповідки* – це не тільки представлення значної кількості фольклорних текстів, а й стереометричний аналіз широкого пласту українських паремій з посиленням акцентом на з’ясуванні всіх можливих шляхів походження жанру. Саме тому під час Франкового докладнішого студювання тритомного приповідкового корпусу виразно оприявнюється бажання вченого пояснити походження якомога більшої кількості приповідок. Ці старання він аргументував так:

Приповідка, як монета: поки в обігу, кождий знає її ціну, а виїде з обігу, то й робиться не раз просто загадкою, особливо коли вона оперта на якійсь грі слів або являється ремінісценцією якоїсь мандрівної анекдоти або якогось місцевого, давно забутого факту [Франко 1901–1905: XIX].

Варто ще раз наголосити, що питання походження паремій, попри усвідомлення його важливості, не належало до розроблених. Не надто багато попередників застановлялися над з’ясуванням джерел поповнення паремійного фонду. Здебільшого уснословеснознавці зосереджувалися на проблемі принципів укладання збірок, вибору оптимальної класифікаційної системи, тоді як Франкові, по суті, як і в багатьох інших справах, судилося стати першопрохідцем. Він присвятив чимало часу і зусиль для того, щоби окреслити систему міжжанрових зв’язків, яка, на перший погляд, видається непомітною. Свої припущення вчений підсилював прикладами, таким чином підтверджував процес стягнення об’ємніших творів у лаконічні, наочно з’ясовував їх перехід у паремійні формули. На жаль, і до сьогодні Іван Франко „тримає” незмінну першість у галузі пареміології, зокрема у розв’язанні проблеми походження приповідок.

Дослідник намагався написати коротку „біографію” кожного приповідкового твору, простежити його „життєвий цикл”. Зокрема він зауважив, що приповідку ‘виділи очі, що купували’ у Нагуєвичах вживають як відповідь на жалі чоловіка, що купив якусь лиху річ замість доброї, бо переплатив її [Галицько-руські народні приповідки 1901: 165]. Варто додати, що цей вислів можна почути не лише в контексті акту купівлі-продажу, а й при характеристиці різних життєвих ситуацій, наприклад, коли йдеться про невдале одруження. Додатково, задля розширення контексту рецепції зразків Іван

Франко вказував, що у приповідці збережено натяк на відомий анекдот про дурня, який купив хрін замість ласощів, а потім їв його плачучи. Цей анекдот, фінальна фраза якого викристалізувалась у приповідку, достатньо добре опрацьований в українській фольклористиці. Він також ліг в основу співомовки Степана Руданського *Циган з хроном*. Письменник вивершує поетичний переказ народного анекдоту римованою переробкою прислів'я:

Плачте, плачте, дурні очі!  
Щоб повилізали!..  
Бачили ж ви препогані,  
Що то купували!.. [Руданський 1962: 167–168].

Іван Франко також виявив анекдотичну основу розлогої приповідки: „Приставав парубок до вдови та й таке їй заповідав: «Дров носити не будеш, бо за тобов до хижі намечу; хижі не будеш замітати, бо тобов замету; води не будеш носити, бо ся вмиєш сльозами»”. У ній закріплено жорстоку правду життя. Цей зразок радше варто сприймати як своєрідне застереження, пораду для вдів, які можуть занепасти себе нерівним шлюбом. Іван Франко додавав, що, вийшовши заміж за молодого парубка, вдова наражається на небезпеку того, що він „збридивши собі її, буде нею помітувати або й збиткувати” [Галицько-руські народні приповідки 1901: 143].

У контексті розв'язання проблеми походження паремій учений зауважив, що значна частина їх генетично споріднена з анекдотами. У процесі практичного доведення висловленого спостереження дослідник значною мірою опирався на збірник Володимира Гнатюка *Галицько-руські народні анекдоти*, який і до сьогодні залишається найповнішим зібранням зразків української народної сміхової культури. Анекдоти із Гнатюкового корпусу чудово ілюструють, як їх фінальні, як правило, влучні і дотепні фрази можуть переходити у приповідки. На початковій стадії самостійного функціонування такі приповідки зберігають тісний змістовий зв'язок із анекдотами, з яких вони постали. Однак унаслідок тривалого побутування ці зразки народної афористики поступово розширюють смисловий діапазон, „обростають новими семантичними відтінками” [Пилипчук 2008: 163]. Наприклад, приповідковий вислів ‘Зроби щось, а сам сядь собі’, яким характеризують дуже зайняту людину, що перебуває у постійних клопотах і турботах, виник як повторення лейтмотивної фрази із популярного свого часу анекдоту про *Іванову службу у жида*. Цей анекдот зафіксував Володимир Гнатюк:

Погодився Іван в жида служити. І так його жид згодив, що не має Іван ніц робити, тільки сидіти. Іване, вичисти чоботи, а сам сядь собі! Іване, замий коршму, а сам сядь собі! Іване, вимий саджу, а сам сядь собі! Іване, нарубай дров, а сам сядь собі!... Іван робив як цілий день, так і цілу ніч, а все цибульні пани казали, аби по роботі сів собі [Галицько-руські анекдоти 1899: 208–209].

Тут гумористичну історію, в якій викладено деталі не надто солодкого, попри попереднє очікування, життя жидівського наймита, треба розуміти ще й як вправне приховування правди за пишними обіцянками. У „рефренній” фразі ‘зроби щось, а сам сядь собі’, яка змінила статус і перейшла у приповідку, уже не йдеться винятково про долю простодушного Івана, що купився на порожні обіцянки, а екстраполюється на кожного, хто воліє не помічати підступу за надто привабливими словами.

За спостереженнями Івана Франка, в основі приказки ‘вилетіла ворона, вилетіли дві’ [Галицько-руські народні приповідки 2021: 384] також є анекдот. Цей вислів про те, „як один чоловік, бажаючи випробувати свою слизько-язику жінку, повірив їй секрет, буцімто у нього з задниці вилетіла ворона, і як ся відомість, облетівши кружок кумась, виросла до великих розмірів” [Галицько-руські народні приповідки 2021: 385]. У коментарі дослідник, на жаль, не запропонував конкретних прикладів відповідної анекдотичної історії, але його підказок достатньо, аби виявити низку текстів, які „породили” поширений вислів. Приміром, схожий дотеп побутує у німецьких шванках. А в українському фольклорі мотив жінки-пліткарки, яка з пересадою оповідає про несподіваний пережитий досвід, докладно опрацьовано і в анекдотах, і навіть у казках анекдотичного характеру. Численні варіанти казки про *Язикату Хвеську* є беззаперечним доказом його популярності. Запропонований у Франковому корпусі вираз лише одна із численних „устійнених” підсумкових словесних реакцій на швидке розповсюдження пліток та їх розростання до банальної брехні.

На генетичній спорідненості приповідок та анекдотів Іван Франко наголошував неодноразово. Він аргументовано підкреслював цей зумовлений багатьма чинниками міжжанровий контакт і висвітлював його в коментарях до окремих творів на сторінках *Галицько-руських народних приповідок*. Також дослідник спостеріг, що деякі прислівні формули виникають як реакція на життєві анекдотичні ситуації. Наприклад, до приказки ‘Цьом бозю в хвостик’ [Галицько-руські народні приповідки 1901: 101–102] він додав таке пояснення: „Коли хтось іде за порадою або з поклоном до злого чоловіка, до жида або когось ненависного в селі” [Галицько-руські народні приповідки 1901: 101]. У коментарі дослідник головно акцентував на контексті вживання пропонованої словесної формули, на окресленні відповідного контексту, якому „пасує” такий вербальний супровід. Також учений, з’ясовуючи першоімпульси, що сприяли кристалізації фрази, зазначав, що виникнення приповідки пов’язане з реальною історією, де йшлося про те, що в якійсь церкві у притворі був намальований страшний суд з величезним хвостатим сатаною внизу. Старші жінки мали звичай цілувати ту ікону, а обцілувавши святих, приклонялися також і до хвоста сатани, підносили до нього і дітей малих. Місце на іконі, де був хвіст сатани, було найбільш зацілюване і стерте



до знаку. Цю ікону бачили в церкві в Арламівській Волі Добромильського повіту, – зазначив Іван Франко [Галицько-руські народні приповідки 1901: 101]. Село існує й дотепер, воно розташоване в Яворівському районі Львівської області. Власне, звідси й виникла словесна рефлексія, яка згодом отримала статус приповідки. Вочевидь, цей вираз свідчить про дволикість людини, її готовність „злу й добру служити”.

У реальному житті ми дуже часто є свідками протистояння правди і кривди. Ця опозиція знайшла своє відображення в усній словесності. Найвиразніше виявляється це протиставлення через застосування принципу контрасту. У пареміях такий прийом часто використовують. Він також є характерним для жанру казки, найвідомішим зразком, в якому його реалізовано, є *Казка про Правду і Кривду*. Застосування ідентичного принципу рецепції дійсності сприяє зближенню цих, на перший погляд, вельми різних жанрів. Спорідненість, насамперед ідеологічна, казок та приповідок виявляється й у тому, що нерідко окремі влучні казкові вислови починають функціювати як прислів'я, в яких успішно використано контраст як характерний для обох жанрів засіб увиразнення. Про взаємозв'язок прислів'їв і казок Іван Франко згадував не лише на сторінках *Галицько-руських народних приповідок*, а й в окремих дослідженнях, зокрема у праці *Пісня про Правду і Неправду*, що ввійшла до корпусу *Студії над українськими народними піснями*. Дослідник спостеріг генетичну спорідненість поширеного виразу ‘нема в світі правди’ з різними літературними джерелами та насамперед із казкою.

Можна здогадуватися, що вислів ‘нема в світі правди’ виник як узагальнення, підсумок складних життєвих обставин. Водночас сценарій, де Правда торжествує, хоч і зазнає численних митарств, також зафіксований у багатьох українських пам'ятках, як писемних, так і уснословесних. Зокрема Іван Франко звернув увагу на поширений у давній літературі приказковий зворот: „Лучше жити в хльвинѣ съ правдою, нежели в повапленнѣ храмѣ съ нечестемъ” [Франко 1906: 30]. Очевидно, пошук правди для українського люду справді був пріоритетним завданням, життєвою максимою. Саме тому тема ця заповонила фольклорно-літературний простір і виробила чимало формально-змістових комбінацій для свідчення ненастанної боротьби за справедливість. У жанровому форматі казки напружене змагання між Правдою та Кривдою, що супроводжується зображенням численних карколомних сюжетних поворотів, попри початкове домінування останньої, врешті закінчується перемогою справедливості. Аналогічним ідеологічним посилом, що його лаконічно можемо ословити ‘правда перемає’, вирізняється цілий ряд приповідкових творів. Приміром, розгорнуте паремійне гніздо зазначеної тематики з лейтмотивом торжества Правди представив Матвій Номис у збірнику *Українські приказки, прислів'я і таке інше*: ‘Правда кривду переважить’, ‘За правду ходить’, ‘Що б то було, якби всі в правду жили!’. Виникнення приповідок такого типу

Іван Франко пояснював впливом казок. Докладне препарування текстової тканини багатьох варіантів казок із провідним мотивом змагання між Правдою і Неправдою, як уже було зазначено, дослідник запропонував ув одній із розвідок зі *Студій над українськими народними піснями*. Учений взяв до уваги записи казки із семитомного корпусу Павла Чубинського *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край*, зі збірника Івана Манжури *Сказки, пословицы и т.и. записанныя въ Екатеринославской и Харьковской губернии* та із колекції Бориса Грінченка *Етнографические материалы собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ не губернияхъ*. У всіх варіантах казковий герой запитує, чи є на світі правда? І у відповідь повсякчас чує: „Нема правди!” Однак, незважаючи на таку песимістичну переконаність середовища, шукач правди врешті перемагає, відзискує її. Отим-то приповідкові вирази на кшталт ‘Правдою цілий світ зійдеш, а неправдою ані до порога’, ‘Правда як олива наверх вийде’, ‘Правди не сховаєш’ (т. II, с. 779–780), на думку дослідника, очевидно, безпосередньо пов’язані із казкою.

У *Галицько-руських народних приповідках* Іван Франко виокремив значне число прислівних творів, які з’явилися внаслідок редукції казок. Окрім вказівки на казку як джерело приповідки, учений також нерідко зазначав, який саме твір знайшов продовження у лаконічній узагальнюючій словесній формулі. Наприклад, у коментарі до прислів’я ‘Носиться, як баба з топором... зо ступов’ [Галицько-руські народні приповідки 2021: 42] дослідник указав, що цей казковий мотив представлений у фольклорній традиції різних народів та навів як паралелі данську казку, зафіксовану у збірнику Möllera *Folkesagn*, та італійську із колекції Köhlera *Kleinere Schriften*. Водночас Іван Франко коротко оловив вендепункт аналізованої казки, зазначивши, що оповідає вона історію „про дурня, що одержавши по батькови ступу, не хотів розстатися з нею і, ночуючи в лісі на дереві, витяг її туди” [Галицько-руські народні приповідки 2021: 42]. Заразом у примітці до тексту дослідник указав на одне з найприступніших джерел, в якому розгорнуто зображено пригоди дурня зі ступою. Ідеться про восьмий том *Етнографічного збірника*, в якому представлено *Галицькі народні новелі* [Галицькі народні новелі 1900: 80–84] у записах Осипа Роздольського. Властиво, у зазначеному корпусі детально описано історію дурня, який отримав від батька у спадок ступу і носився з нею всюди. Розповідь починається традиційним казковим зачином, з якого дізнаємося, що жили собі три брати: два розумні, а третій – дурний. Далі йде перелік різноманітних ситуацій, де ступа стає у пригоді дурневі (з її допомогою вибирається на дерево, відлякує ворогів, здобуває їжу та ін.). Хоч у казковому опрацюванні образ ступи пов’язаний із позитивними конотаціями (як засіб порятунку героя, його „чарівний помічник”), у приповідковому контексті за ступою закріпилося дещо інше значення: річ зайва, непотрібна, така, що вимагає додаткових зусиль.

Успішне функціонування тісного зв'язку на рівні казка-прислів'я Іван Франко засвідчив також низкою інших прикладів. Зокрема усталений вислів: 'Що волиш, бабонько: ци ласку божу, ци миску круп?' [Галицько-руські народні приповідки 2021: 45] дослідник аргументовано прокоментував: „Приповідка взята зі звісної дитячої казки про діда і бабу, що по бобі вилізли до неба і там пан Біг по бабиному вибору дав їм миску круп, через які потому дід убив бабу” [Галицько-руські народні приповідки 2021: 45]. Розгорнутий варіант цієї казки український фольклорист навів в одній зі приміток до праці Вільяма Клоустона *Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни*. Переклад цієї ґрунтовної книги підготував 1899 року Агатангел Кримський, а Іван Франко доповнив його низкою коментарів зі залученням українського фольклорного матеріалу. Отож до Клоустонового аналізу казково-анекдотичного мотиву про те, як баба, полюючи за набридливою мухою з молотком, ненароком вбила свого чоловіка, Іван Франко долучив лаконічний варіант нагуєвицького відповідника:

Дід і баба посадили біб на печи; біб виріс аж до неба; по ньому дід з бабою вилізли до неба, де Бог питає їх: „Що вам дати, ласку Божу, чи миску круп?” Дід хотів ласку божу, та баба штовхнула його, щоб мовчав, і попросила миску круп. Злізши на землю, баба принялася варити одну кручину в двох горшках, та коли вилила той вар у миску, то в місці був чистий окріп, а кручина випала на стіл, де її вхопила муха. Баба покликкала діда, щоб бив муху; той почав товкти макогоном то по миснику, то по божнику, де сідала муха, а далі, коли вона сіла бабі на чоло, влучив бабу в чоло так здорово, що баба тут же й ноги простягла [Клоустон 1896: 79–80].

Вихоплена з контексту казки словесна формула успішно утвердилася як самостійний, самодостатній твір, в якому на основі принципу контрасту зображено протистояння духовного і матеріального. Водночас приповідка виразно натякає на першоджерело, де засвідчено катастрофічні наслідки погоні за матеріальними цінностями.

До речі, про тісний контакт казок та прислів'їв низку цікавих спостережень висловив діаспорний дослідник Володимир Плав'юк у праці *Приповідки або українсько-народня філософія*. Зокрема, учений у передмові до двотомного збірника прислів'їв та приказок українців Канади слушно зауважив: „Не раз приповідка являється, як скорочена казка, а часами казка є лише розширена приповідка” [Плав'юк 1945: X].

Деякі міркування попередників Іван Франко брав за основу своїх суджень про певний приповідковий текст, з деякими твердженнями не погоджувався, корегував їх. Наприклад, Григорій Ількевич у *Галицьких приповідках і загадках* до прислів'я 'Воробець на себе смерти не має' [Ількевич 1841: 14] долучив лаконічну примітку: „Казка”. Іван Франко, хоч загалом погоджувався з тезою про постановлення багатьох паремій із казок, щодо цього зразка мав інші міркування. Зокрема він зазначив, що вислів, очевидно, походить із народного вірування

[Галицько-руські народні приповідки 2021: 379], яке він докладно представив у розвідці *Людові вірування на Підгір'ї* [Людові вірування на Підгір'ї 1898: 160–218]. У розділі *Вірування про звірів* дослідник наголосив, що в народній традиції горобця характеризують як дідькового птаха. У часі жнив горобців дуже багато, а взимку – де-не-де, а все через те, що їх забрала нечиста сила. „Настає така ніч, що воробці вже весь день перед тим сидять насовлені і пишуть так, що страх. А вночі злітають ся всі в одно місце, то там дідько бере їх насипає до чвертки. Насипле повну чвертку, а зверху згорне чубок; то те, що згорнув – лишає ся на землі, а те, що в чвертці, то его” [Людові вірування на Підгір'ї 1898: 172]. Можливо, це вірування мало також казковий варіант, про який згадав Григорій Ількевич, мовлячи про джерело тексту. Можна припустити, що казка з відповідним мотивом уже на початку ХХ ст., коли Іван Франко вивершував свій приповідковий корпус, вийшла з активного обігу, тому й не потрапила в поле уваги науковця.

Оповідання – це той широкий пласт уснословесної творчості, з якого походить чимало дотепних висловів. Паремійну одиницю ‘Навчит біда ворожити, коли нема що в губу вложити’ [Галицько-руські народні приповідки 2021: 383] дослідник вивів з реальної історії про те, як бідна вдовиця щодня ходила „до єгомосця, щоби чим обдарували”, згодом отець сказав жінці, щоби вона сама знайшла собі заробіток. Послухала вдовиця і пішла рвати зілля, побачила це інша баба і поцікавилася, навіщо це рвати. Вдова відказала, що воно помічне від усього: вказуючи на відповідне зілля, пояснювала, що „тото від коров, тото від болячки, тото від перелестниці, а ось то від дівок”. Бабу зацікавило останнє чар-зілля, бо вона мала трьох доньок „під вінець”. Вдовиця-ворожка нарвала якогось бур'яну і сказала: „До схід сонця обкуріт тим свої доньки і най три рази обійдут хату довкола” [Як бідна баба ворожкою стала 1894: 359]. Після такого ритуалу до дівчат незабаром заслали сватів. Вочевидь, справа з заміжжям би й так владналася, але вдовиця вийшла справжньою ворожкою і помічницею – „так до неї ішли люде, як по свячену воду” [Як бідна баба ворожкою стала 1894: 359]. Тобто, за висновками Івана Франка, „з біди, з потреби люди беруться до всякого ремесла, в тім числі й до ворожбитства” [Галицько-руські народні приповідки 2021: 383].

Приповідка ‘Дівка всьому винна’ [Галицько-руські народні приповідки 2021: 795], за переконливою аргументацією Івана Франка, є зредукованим оповіданням про так зване глухе село, де жили „самі глухі люди”. Іван Франко зафіксував цю дотепну історію 1880 року у селі Кути, а відтак поділився нею при витлумаченні зазначеного прислів'я.

Вийшов один чоловік на поле і городить пліт, а другий надходить, шукаючи загубленого барана. Сей питає за бараном, а тому здаєся, що він сварить на нього, пощо в тім місці пліт городить. Розкричалися оба, але не розуміли один одного; йдуть до вїта. А в вїта

була дочка на віданню і він думав, що се до неї в свати прийшли. Знов балакають усі три, кождий про своє. Не порозумівшись йдуть до попа. А сьому здавалося, що парубок одного з тих людей зробив дитину дівці другого, і не дослухуючи їх виводів, яких зрештою й не розумів, бо й сам був глухий, заявив, що дівка всьому винувата, і дав шлюб дівці з парубком [Галицько-руські народні приповідки 2021: 795].

Знакова фраза 'дівка всьому винна', що постала з цитованого оповідання, у щоденному мовленні вживається для іронічної відповіді, коли хтось чіпляється до іншого, засуджуючи його за лиходійство. Мовляв, нема кого звинувачувати, то перекладімо провину на дівку.

Завдяки Франковим коментарям до кожної приповідки з тридцятитисячного корпусу більш явним став один із продуктивних шляхів поповнення паремійного фонду. Цей шлях Святослав Пилипчук, автор монографії *Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка*, запропонував назвати 'міжжанровим переходом' [Пилипчук 2008: 195]. Справді, в розгорнутих Франкових ремарках повною мірою окреслено міжжанровий перехід та доведено генетичний зв'язок прислів'їв та приказок із анекдотами, казками, народними оповіданнями та іншими об'ємнішими жанрами усної словесності.

## Список використаної літератури

- Галицькі народні новелі*, зібрав О. Роздольський, [в:] *Етнографічний збірник*, т. VIII, Львів: Накладом Товариства ім. Шевченка, 1900.
- Галицько-руські анекдоти*, зібрав В. Гнатюк, [в:] *Етнографічний збірник*, т. VI, Львів: Накладом товариства ім. Шевченка, 1899.
- Галицько-руські народні приповідки*, зібрав, упорядкував і пояснив др. І. Франко, т. 1, кн. 1, [в:] *Етнографічний збірник*, т. X, Львів: Накладом товариства ім. Шевченка 1901.
- Галицько-руські народні приповідки*, у 3 т., зібрав, упорядкував і пояснив др. І. Франко, т. 1: А-Діти, наук. ред. С. Пилипчук, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2021.
- Грушевський М., *Історія української літератури*, в 6 т., 9 кн., т. 1, Київ: Либідь, 1993.
- Ількевич Г., *Галицькі приповідки і загадки*, Відень 1841.
- Клоустон В., *Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни*, пер. А. Кримського, Львів: 3 друкарні Манецкого, під зарядом В. Годака, 1896.
- Людві вірування на Підгір'ї*, зібрав др. І. Франко, [в:] *Етнографічний збірник*, т. 5, Львів: Накладом товариства ім. Шевченка, 1898, с. 160–218.
- Номис М., *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, Київ: Либідь, 1993.
- Пилипчук С., *Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка*, Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008.
- Плав'юк В., *Передмова*, [в:] *Приповідки або українсько-народня філософія*, т. 1, Едмонтоні, Алберта: 3 друкарні Івана Солянича 1945.

- Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство, [в:] Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка, 1900, т. II.
- Руданський С., Твори, Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1962.
- Франко І., Передмова до першого тому, [в:] Етнографічний збірник, т. XVI: Галицько-руські народні приповідки, Львів 1901–1905, с. III–XXV.
- Франко І., Пісня про правду і неправду, Львів: Накладом наукового товариства ім. Шевченка, 1906.
- Чубинский П., Значение песен, сказок и поговорок криминалиста, [в:] „Киевские губернские ведомости”, 1861, № 36, с. 12–14.
- Як бідна баба ворожкою стала, [в:] „Житє і Слово. Вістник літератури, історії і фольклору”, 1894, т. II, с. 359.

## Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Halytski narodni noveli*, zibrav Osyp Rozdolskyi [*Galician folk short stories*, collected by O. Rozdolskyi] [v:] *Etnografichniy zbirnyk*, t. VIII, Lviv: Nakladom Tovarystva im. Shevchenka, 1900.
- Halytsko-ruski anekdoty*, zib. Volodymyr Hnatiuk [*Galician-Russian anecdotes*, collected by Volodymyr Hnatiuk] [v:] *Etnografichniy zbirnyk*, t. VI, Lviv: Nakladom tovarystva im. Shevchenka, 1899.
- Halytsko-ruski narodni prypovidky*, zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv dr. Ivan Franko [*Galician-Russian folk tales*, collected, organized and explained by dr. Ivan Franko], t. 1, kn. 1, [v:] *Etnohrafichniy zbirnyk*, t. VI, Lviv: Nakladom tovarystva im. Shevchenka, 1901.
- Halytsko-ruski narodni prypovidky*, u 3 t., zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv dr. Ivan Franko [*Galician-Russian folk tales*, collected, organized and explained by dr. Ivan Franko], t. 1: A-Dity, nauk. red. dr. filol. nauk. prof. Sviatoslav Pylypchuk, Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2021.
- Hrushevs'kyy M., *Istoriya ukrayins'koyi literatury* [*History of Ukrainian literature*], t. 1, Kyiv 1993.
- Ilkevych H., *Halytski prypovidky i zahadky* [*Galician proverbs and riddles*], Viden' 1841.
- Klouston V., *Narodni kazky ta vyhadky, yikh vandrivky ta pereminy*, per. A. Krymskoho [*Folk tales and fictions, their travels and changes*, translated by A. Krymskyi], Lviv: Z drukarni Manietskoho, pid zariadom V. Hodaka, 1896.
- Liudovi viruvannia na Pidhiri*, zibrav dr. Ivan Franko [*People's beliefs in Pidhira*, collected by dr. I. Franko], [v:] *Etnohrafichniy zbirnyk*, t. 5, Lviv: Nakladom tovarystva im. Shevchenka, 1898, s. 160–218.
- Nomys M., *Ukrayins'ki prykazky, pryslivya i take inshe* [*Ukrainian sayings, proverbs and other things*], Kyiv: Lybid' 1993.
- Pylypchuk S., *Halyts'ko-rus'ki narodni prypovidky: paremiolohichno-paremiografichna kontseptsiya Ivana Franka* [*Galician-Russian folk tales: the paremiological and paremiographic concept of Ivan Franko*], Lviv: Vydavnychyy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2008.

- Plaviuk V., *Peredmovna [En Introduction]*, [v:] *Prypovidky abo ukraïnsko-narodnia filosofiia*, t. 1, Edmonton, Alberta: From Ivan Solyanych's printing house, 1945.
- Rozvidky Mykhaila Drahomanova pro ukraïnsku narodnu slovesnist i pysmenstvo [*Mykhailo Drahomanov's explorations of Ukrainian folk literature and writing*], [v:] „Zbirnyk filolohichnoi sektsii Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka”, 1900, t. II.
- Rudanskyi S., *Tvory [Works]*, Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1962.
- Franko I., *Peredmovna do pershoho tomu [Preface to the first volume]*, [v:] „Etnohrafichnyi zbirnyk”, t. XVI: *Halytsko-ruski narodni prypovidky*, Lviv 1901–1905, s. III–XXV.
- Franko I., *Pisnia pro pravdu i nepravdu [A song about truth and untruth]*, Lviv: Nakladom naukovoho tovarystva im. Shevchenka, 1906.
- Chubynskyi P., *Znachenie pesen, skazok i pogovorok kiyminimalista [The meaning of songs, fairy tales and sayings of a criminologist]*, [v:] „Kievskie gubernskie vedomosti”, 1861, no. 36, s. 12–14.
- Yak bidna baba vorozhkoïu stala [How a poor old woman became a fortune teller]*, [v:] „Zhytie i Slovo. Vistnyk literatury, istorii i folkloru”, 1894, t. II, s. 359.

